

УДК 81'373.46

С. О. Швачко,
доктор філологічних наук, професор
(Сумський державний університет)

ІНТЕРЛІНГВАЛЬНІ АСПЕКТИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В АНГЛОМОВНОМУ ТА УКРАЇНОМОВНОМУ ДИСКУРСАХ (НА МАТЕРІАЛІ ЧИСЛІВНИКІВ)

Досліджується питання фразеологізації нумеральних словосполучень, їх лексикалізації в англomовному та українomовному дискурсах, вивчається процес поліфункціональності числівників та зокрема їх епідигматичної функції. Семантичний континуум фразеологічних одиниць з числівником конденсовано відображає шлях становлення нумерального пласту лексики, їх образотворчу, адаптивну можливість модифікації.

Фразеологія – це конденсований досвід соціуму [1; 2; 3; 4; 5; 6], минуле та сучасне якого відлунується у фразеологічних одиницях (ФО) мови оригіналу та транслятора. Універсальним є те, що ФО корелюючих мов вступають у двобій не тільки з вихідними синтаксичними структурами, але й у "смертельний поєдинок" з усталеною фразеологією [3: 68]. Фразеологія як проміжний рівень перебуває на векторах лексико-семантичного рівня [1; 2; 4; 5]. У кожній мові є стійкі словосполучення, які за змістом та синтаксичною функцією рівнозначні слову. Національний колорит фразеологізмів з числівником (об'єкт дослідження) спричиняє певні перекладацькі труднощі (предмет дослідження).

Фразеологічні одиниці з числівником – ФО (ч) як вторинні одиниці репрезентують відхилення від традиційної структури та семантики вихідних словосполучень. Вивчення поверхневої та глибинної структур ФО (ч) є актуальним з огляду на сьогоденну вагомість когнітивних досліджень, експлікацію характеру дієвості людського фактору. У полілексемній гетерогенній структурі постійно протиставляються узуальна форма – оказіональній, дослівний переклад – перекладу-коментарю, об'єктивна оцінка – суб'єктивній, вихідна структура – похідній, первинні одиниці – вторинним, нейтральна лексика – експресивно-емоційній, національний пласт – транснаціональному тощо. Розпізнання когнітивної вагомості ФО (ч) є вельми актуальним для їх адекватного відтворення у мовах-трансляторах. ФО (ч) притаманна мовна усталеність, формальна та семантична цілісність [7; 8]. Зазначені одиниці належать до мовних конструювань з відповідною структурою, семантикою та прагматикою [9]. На відміну від змінних словосполучень ці полілексемні одиниці позначені біполярністю – відкриті процесам конвергенції та дивергенції. Ретроспективно ФО (ч) тяжіють до валоративних знаків, що відіграли значну роль в омовленні кількісних ознак навколишнього світу. Оточення ФО (ч) специфічно впливає на семантичне наповнення числівників. Адгерентних конотацій, зокрема національно маркованих [3: 68], набувають ФО (ч) у процесі етнічної акомодатії. Пор. амер. ФО (ч) *the old thirteen* "старий державний прапор США", *two bits* "монета в 25 центів", *a long bit* "монета в 15 центів", *a short bit* "монета в 10 центів". Переклад зазначених ФО (ч) не є адитивним відтворенням значень компонентів. Перекладацькі варіанти препаруються пошуком етимологічних витоків лексикалізованих одиниць, їх кореляцією з реальними / ірреальними подіями, артефактами, міфами, легендами тощо [7]. Так, шотландська монета *plack* "4 пенси" була у вжитку в XV – XVI ст., її незначна вартість послужила мотивацією для появи ФО (ч) *two and a plack* "дріб'язок", "дрібні гроші" [1].

Семантика ФО (ч) зазвичай детермінується значеннями висхідних одиниць. Позначення людей, їх емоцій за кількісними ознаками стало мовною традицією. Пор.: *the upper two hundred* – "верхівка", "еліта"; *one dollar a year man* – "людина, яка працює на державній службі за символічну плату"; *to feel like a million* – "почувати себе прекрасно"; *to go like sixty* – "нестись щодуху, стрілою". ФО (ч) *the seven Sisters* – "сузір'я Тільця" за легендою позначала "сім дочок Атланта і Глеййони". Числівник *seven* є вельми популярним на фразеологічному просторі. Пор.: англ. *seven wonders, seven deadly sins, seven-leagued-boots*. З часом кількісні семи висхідних одиниць поступаються якісним; ФО (ч), модифікуючись, збагачуються новими образами. Пор.: ФО (ч) *there are one or two traders* – "два незгодні між собою спеціаліста." Семантичні зміщення фразеологічних одиниць, їх метафоричні експансії, перефрази та рескрипти є показовими для художнього дискурсу. Адекватний переклад препарується осмисленням фразеологічного контексту, когнітивним досвідом носіїв корелюючих мов.

ФО (ч) – це лексикалізація змінних словосполучень. Спільність поверхневої структури корелюючих словосполучень не передбачає тотожності їх змісту. Пор.: англ. *one of those days (only in reference to the future), some day, some time or other, some of these days later*; "цими днями", "незабаром, коли-небудь". Образи паремій у мовах оригіналу та транслятора позначені як конгруентністю, так і девіацією.

Пор: англ. <i>One scrubbed bushel sheep will mar a whole flock, Syn.</i> <i>One rotten apple decays the bushel; the rotten apple injures its neighbours;</i> <i>Two cats and a mouse, Syn.</i> <i>Two wives in one house;</i> <i>Two in distress make sorrow less</i>	укр. <i>Одна паршава вівця всю отару поганить.</i> <i>Від одного яблука весь віз згниє;</i> <i>Два ведмеді в одній берлозі не живуть, два коти в одному мішку не помиряться;</i> <i>В гурті і смерть не страшна [1].</i>
--	--

Поверхневі структури ФО (ч) відкриті до заміщення, що об'єктивується наявністю синонімів, алонімів. У лексикографічних джерелах нумеральні компоненти можуть замінюватися або пропускатися. Пор. англ. *One today is worth two tomorrow; Never do tomorrow what you can do today; Never put off till tomorrow what you can do today.* – укр. *Не відкладай на завтра те, що сьогодні можна зробити; оклад не йде на лад; англ. *One bird in hand is worth two in the bush* – укр. *Краще синиця в руках, ніж журавель в небі; англ. *Seven cooks spoil the broth* – рос. *У семи нянек дитя без глазу.***

ФО (ч) утворюють сектор вторинної номінації, корелюють з конотативною лексикою, омовлюють етношарм носіїв мови. Спільність рис ФО (ч) у корелюючих мовах уможливило їх осмислення та переклад іманентними засобами цільової мови. Облігаторним при цьому є збереження змісту ФО (ч), факультативним – лексико-синтаксичних паралелей. У семантичній скарбниці зіставлених одиниць зберігається когнітивний досвід. Відомо, що ФО (ч) у своїй еволюції обіймають первинні та вторинні знаки. Вихідні (первинні) нумеральні словосполучення (НумС) лексикалізуються у вторинні, похідні фразеологічні словосполучення. У новоутворених, секундарних одиницях кількісне наповнення модифікується в якісне або субстантивне.

Образотворчі процеси спричиняють появу омонімічних синтаксичних (вихідних) та фразеологічних (похідних) словосполучень, що є базою креативних пошуків перекладацьких еквівалентів. Структурні еквіваленти ФО (ч) у мові транслятора можуть бути повними або частковими (при збереженні прагматичних інтенцій).

Пор.: англ. <i>two dogs over one bone seldom agree,</i> <i>in two twos,</i> <i>when two Sundays meet together,</i> <i>two or three,</i> <i>four corners of the world,</i> <i>at one time,</i> <i>to know how many beans make five,</i> <i>to have smth at finger tips.</i>	укр. <i>двом собакам однієї кістки не поділити,</i> <i>негайно,</i> <i>ніколи,</i> <i>декілька,</i> <i>чотири сторони світу,</i> <i>за один раз,</i> <i>бути собі на умі,</i> <i>знати як свої п'ять пальців.</i>
--	---

Адекватність перекладу ФО (ч) об'єктивується аналізом зазначених одиниць у мові оригіналу та цільової мови. Вивчення поліаспектності ФО (ч) дає можливість осмислити експресивно-емоційні потенції числівників, їх семантичне навантаження, ретроспективне буття та сучасне функціонування. Семантичний континуум ФО (ч) конденсовано відображає шлях становлення нумерального пласту лексики, її образотворчу, адаптивну можливість модифікацій.

Кожне слово – самостійне чи службове – знаходиться у постійному русі. Не є виключенням і числівники, що відносяться до одиниць високої абстракції, номінацій числа. Числівники, як носії семи числа, займають центральне місце у мовному полі кількості. У своїх витоках числівники синкретично інтегрували з позначенням предметів, семантизували предметність та квантитативність. Згодом, як показує когнітивний досвід, числівники позбавилися предметності, але зберегли нумеральність у царині квантитативного термінологічного буття. Числівники семантизують квантитативну представленість картин світу, номінують результати когнітивної діяльності людини, виступають дієвими маркерами кількості референтів, числових репрезентацій об'єктів, їх частин, співвідношень (квантитативна функція) та поняття числа (нумеративна функція).

Числівники, як частина мови, наділені категоріальним значенням, граматичним представленням та словотвірними потенціями. Здатність числівників конструювати нові лексичні одиниці сприяє розширенню словникового складу мови та ідентифікації еволюційних процесів квантитативної лексики.

Недаремно стародавні вчені співвідносили число із річчю, а пізніше – з поняттям, логосом. Адже, число – це Всесвіт, а числівники – мовознавство. І щоб зрозуміти особливості та тенденції розвитку, а потім утворення фразеологічних нумеральних сполучень, необхідно осягнути "сім чудес" числівників, які: 1) генерували в "оселі предметності"; 2) зазнали термінологізації та 3) детермінологізації; 4) вийшли на простори фразеології; 5) виконують нумеративну, квантитативну функції, номінуючи

точну, приблизну та невизначену кількість; 6) пройшли семантичний колообіг від предметного до спустошеного значення; 7) мають потенційну словотвірну силу. Лише зрозумівши цю закономірність еволюції числівників, можливо вирішити питання фразеологізації нумеральних утворень, і не в ілюзорному вигляді, а на конкретних прикладах.

Кожному числівнику притаманна сема числа. Числівники А. Є. Супрун назвав "абсолютними термінами", що демонструється формулою семантичного наповнення [9]:

$$Ч_n = Ч_{n-1} + 1 \quad (9=8+1, 8=7+1)$$

Діахронічна пам'ять числівників синкретично поєднує в собі предметність та нумеральність. Числівники демонструють феномен звільнення від предметних асоціацій. Символізм чисел спрацьовує в культурах, міфологемах та інших парадигмах. І. Вяземський зобразив силу числівника *сім* таким чином:

*Семь пирамид, семь мудрецов
И семь чудес нам древность славит,
Владыке снилось семь коров,
Рим семь холмов подошвой давит.
Семь городов входили в спор
О славной грекам колыбели.
Да и везде как на подбор –
Семь пятниц на одной неделе.*

Про креативність числівників свідчать метафори та інші тропеїчні засоби, які омовлюють інтенції адресанта, вербалізують його вплив на поведінку адресата, створюють гумористичний ефект та гіперхарактеризацію.

Рос. – *Алло, гостиница? Соедините меня с женой.*

– *Какой номер?*

– *Я вам что – турок, чтобы их нумеровать?* (Номер жeny вместо номера комнаты).

– *Сколько стоит это кольцо?*

– *Десять тысяч.*

– *Черт, а это?*

– *Два черта.*

В англійській мові виокремлюється ціла парадигма слів з основою числівників. Серед денумеративів виокремлюються адвербіальні, ад'єктивні, субстантивні та службові слова. Напр.: англ. – *once, two-headed, twins, between*. Для денумеративів діючою моделлю є словоскладання (композиція), яка представлена складними та складнопохідними словами. Словоскладання – це поєднання кореневих або основних морфем, внаслідок чого з'являється нове слово. В англійській мові денумеральні композити представлені моделями: *Num+N (two-piece), Num+N-ed (three-cornered), Num+Adj+N (three-strong group)*. Словоскладання в основному обіймає дві основи. Серед дериватів *NumN* виокремлюються основи іменників. Напр.: англ. – *two pence → twopence, three pence → threepence*. Ці утворення тяжіють до лексикалізованих вільних словосполучень. За моделлю *Num+N-ed* утворюються прикметники типу англ. *three corners of the room → three-cornered (room)*. Виокремлюються парадигми денумеральних композитів, які позначають кількісні характеристики: людей – *four-footer, twenty-strong*; об'єктів – *three-edged, two-cornered*; явищ – *two-match tour* та часові параметри *five-monthed, four-year-old*.

До активних суфіксів денумеративів належить *-th*, що приєднується до основ числівників. Утворені за цією моделлю деривати вказують на місце, порядок розміщення об'єкта (*fourth, fifth, sixth*). Морфема *some* співвідносить денумеральні утворення з мовними засобами вираження приблизної кількості: *seventysome, fiftysome*. Вона (морфема) походить від займенника, який є носієм кількісної апроксимації. У денумеральних утвореннях в основному використовуються вільні нумеральні морфемі. Модифікації підлягають часто вживані числівники (*one, two, three*). До продуктивних моделей денумеративів відносяться *Num+ -th, Num+ -th+ -ly, Num+ -(e)s*. Деривати на *-ce* утворюють закрити парадигму (*once, twice, thrice*), до утворень на *-fold* тяжіють усі числівники, крім *one*. Наприклад: *twofold, threefold, sixfold*.

Денумератив *alone* – похідна одиниця від словосполучення *all but one*. *Alone* – композитне слово, що вказує на означення або предикатив. *Alone* як конверсійне слово тяжіє до позначень ознак процесів, дій. *To stand alone, to go out alone*. У конструкціях типу *He alone can do it; Let the things alone* лексема *alone* не реалізує числівникове значення, а корелює із маркерами ексклюзивності, винятковості, семантизує значення відчуженості, спустошеного числа та інтенсифікації. Як частка інтенсифікатор *alone* виокремлює референт та може замінюватись іншими словами. *Julie alone knew the truth:: It was Julie who knew the truth*. У своєму діахронічному бутті числівники проходять етапи від предметності до квантитативності, виступають маркерами розмитої нумеральності та спустошеності з частиномовним перебігом до квалітативної представленості. Подібну

десемантизацію проходять і квалітативні слова. Пор. англ. *Dear students. My dears. Don't dear me. Stop dearing like that. It costs dear.*

Прикметник **alone** реалізує квантитативне значення, що відлунується у денумеративі. **Alone** (Adjective) – *isolated from others* (1), *lacking companions* (2), *exclusive of anyone/anything* (3), *distinctive without being equal* (4). Наприклад: *She lives alone. My wife and I like to spend time alone together away from kids. It was scary being all alone in a strange city. I cried like a child because I felt so alone.* До статусу Adjective тяжіє **alone** у фразях: *Go it alone* – "Жити самотійно"; *Leave somebody/something alone* – "Не турбувати", "Не брати у голову"; *Leave well alone* – "Нічого не міняти"; *To stand alone* – "Бути самотійним".

Як секундарне відчислівникове утворення (*one+like*) компресувалося у композиту. Даний денумератив вказує на позначення "єдиний, виключний". Пор.: *an only child, the only chance*, що у перекладі звучить *єдина дитина, єдиний приклад*. *Only* (adj.) є вихідною одиницею конверсивної пари: *only* (adv.). *Only* (adv.) є секундарним утворенням по відношенню до *only* (adj.). *Only* (adv.) уточнює, інтенсифікує ознаку предметів, дій. Пор. англ.: *We have only 3 books to read. I was only (very) pleased.*

В англійській мові, таким чином, виокремлюється парадигма денумеративів, вторинних конструкцій (на епідигматичному векторі числівників): англ. *alone, lonely, only, between, twins, thrice*; пор. укр. *кільканадцять, стонадцять*.

Денумеративи віддзеркалюють долю числівників, їх сім чудес, а це: вихідна предметність; синкретизм нумеральності й предметності; термінологічність; де термінологічність; фразеологічність; спустошеність; епідигматичність.

Денумеративи позбавлені двох чудес – термінологічності та детермінологічності.

Семантична дистанція цих слів (нумеральних та денумеральних) визначається за формулою:

$$D = \frac{2}{1 - \frac{q}{A + B}} = \frac{2}{1 - \frac{x5}{7 + 5}} = \frac{5}{1 - \frac{5}{6}} = 0,16,$$

в якій q – спільне значення зазначених парадигм ($ix - 5$), $A + B$ – це сумарні значення нумеральних та денумеральних одиниць ($7 + 5$): слова зі спільними семами, у нашому випадку числівники та денумеративи, проходять спільну еволюцію.

Лексема *only* може зазнавати спустошення при конверсії (гіпостазу) у службове слово. Пор. англ. *When (only) I had known* – укр. *Якби я тільки знав*. У фразі типу *if (only)* очевидним є статус сполучника.

Перспективним вважаємо подальше осмислення національно-специфічного ядра нумеральних одиниць та засобів їх омовлення реципієнтами різних дискурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранцев К. Т. Фразеологічний словник / К. Т. Баранцев. – К. : Рад.школа, 1956. – 389 с.
2. Гамзюк М. В. Актуалізація значення стійких фраз / М. В. Гамзюк. – Нова філологія № 1 (9). – Запоріжжя : ЗДУ, 2000. – С. 86–100.
3. Зорівчак Р. П. Авторські фразеологічні новаторства як перекладознавча проблема (на матеріалі англomовних перекладів Т. Шевченка) / Р. П. Зорівчак – Мовні і концептуальні картини світу № 5. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2001. – С. 68–72.
4. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – М., 1974. – С. 145–148.
5. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 294 с.
6. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Международ.отношения, 1972. – 273 с.
7. Мирошниченко В. В. Авторська концепція художнього твору : онтогенезис і експансія (на матеріалі англomовної та французької українки) / В. В. Мирошниченко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2003. – 283 с.
8. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К., 1996. – С.185–198.
9. Швачко С. О. У царині номінативних та комунікативних одиниць / С. О. Швачко – 36. наук. праць. – Суми : СумДУ, 2010. – 168 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Швачко С. А. Інтерлінгвальні аспекти фразеологічних одиниць в англomовному та україномовному дискурсах (на матеріалі числівників).

Исследуются вопросы фразеологического бытия числительных, лексикализации нумеральных словосочетаний на материале англomовного и україномовного дискурсов, интерлінгвальная корреляция изучается в русле полифункциональности числительных и в частности их

эпидигматической функции. Семантический континуум фразеологических единиц с числительным сжато отображает способ формирования нумерального пласта лексики, их изобразительную, адаптивную возможности модификаций.

Shvachko S. O. Interlingual Aspects of Phraseological Units in the English and Ukrainian Discourses (on the Materials of Numerals).

The article in question deals with phraseological units in the English and Ukrainian discourses. The process of lexicalization is being dealt with the phraseological state of numerals in terms of their polyfunctionality and epidigmatic function. The semantic continuum of phraseological units containing numerals gives a condensed account of numeral lexis formation as well as their figurative and adaptive modifiability potential.